

Наталія Ю. Буга, Ірина Г. Яненкова
**ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ОРГАНІЧНОГО
ВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ**

У статті досліджено поточний стан органічного виробництва та визначено перспективи його розвитку в сучасних умовах в Україні. Обґрунтовано результати експертного оцінювання ставлення споживачів до органічної продукції. Виявлено проблеми та причини незадовільного рівня розвитку органічного виробництва. Визначено особливості органік-орієнтованої моделі розвитку аграрного сектора економіки.

Ключові слова: аграрний сектор; органічне виробництво; перспективи розвитку; мотивація споживачів.

Рис. 3. Табл. 2. Літ. 17.

Наталія Ю. Буга, Ірина Г. Яненкова
**ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ОРГАНИЧЕСКОГО
ПРОИЗВОДСТВА В УКРАИНЕ**

В статье исследовано текущее состояние органического производства и определены перспективы его развития в современных условиях в Украине. Обоснованы результаты экспертной оценки отношения потребителей к органической продукции. Выявлены проблемы и причины неудовлетворительного уровня развития органического производства. Определены особенности органик-ориентированной модели развития аграрного сектора экономики.

Ключевые слова: аграрный сектор; органическое производство; перспективы развития; мотивация потребителей.

Nataliya Y. Buga¹, Iryna G. Yanenkova²
**PROSPECTS OF ORGANIC PRODUCTION
DEVELOPMENT IN UKRAINE**

The article investigates the current state of organic farming and the prospects of its development in Ukraine. The results of further expert assessment of consumers' attitude to organic products are grounded. Problems and causes of unsatisfactory organic production level are identified. Features of organic-oriented agricultural model are determined.

Keywords: agriculture; organic production; development prospects; consumer motivation.

Постановка проблеми. Розвинуті аграрні країни світу, які досягли граничного рівня хімізації сільського господарства, здійснюють активну науково-технічну та інвестиційну політику з розвитку екологічного землеробства з використанням альтернативних технологій, зокрема, органічних та біологічних. Особливістю даних технологій є те, що вони спрямовані на виробництво продукції з певними якостями за рахунок відмови від застосування хімічних добрив, вирощування генетично модифікованих організмів замість раціонального використання земельних ресурсів та сучасних досягнень біотехнологій, жорсткого контролю якості тощо. У результаті отримуються так звані органічні продукти, які відрізняються від звичайних не лише наявністю сертифіката, але й екологічною безпекою, високою якістю та свіжістю, вищими смаковими

¹ Pervomaisk Polytechnic Institute, Admiral Makarov National University of Shipbuilding, Pervomaisk, Ukraine.

² Institute of Economics and Forecasting National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

якостями. Крім того, в довгостроковій перспективі зберігається та підвищується родючість ґрунтів, підтримуються та розширюються біологічні цикли в системі ведення господарства та переробки, в т.ч. мікроорганізми, рослини та тварини, зводиться до мінімуму забруднення навколишнього середовища, здійснюється охорона водних ресурсів тощо.

Аналіз останніх публікацій. Питання розвитку аграрного сектора в сучасних умовах та становлення органічного виробництва у своїх публікаціях досліджують вітчизняні та зарубіжні науковці. Особливої уваги заслуговують роботи Н.М. Головченко [4], О.Б. Кузьменко [9], О.В. Шубравської [15], О.М. Яценко [17]. В працях [6; 7] висвітлено роль та місце органічного землеробства в реалізації основних положень сталого розвитку як умови євроінтеграції та продовольчої безпеки України. Однак проведений нами аналіз наукових праць з питань органічного виробництва засвідчив, що дана сфера виробництва попри наявний вагомий потенціал ще не набула потужного розвитку в Україні. Це зумовлює необхідність продовження наукових досліджень, спрямованих на розробку концептуальних основ органік-орієнтованої моделі розвитку аграрного сектора економіки України.

Метою дослідження є аналіз сучасного стану та перспектив створення умов для розвитку вітчизняного органічного виробництва. Для досягнення цієї мети було використано ряд наукових методів, зокрема, порівняння (для співставлення стану органічного землеробства в Україні та інших країнах), експертних оцінок (для виявлення проблем розвитку сфери органічного виробництва), екстраполяції (для визначення перспектив розвитку органічного виробництва), синтезу (для розробки рекомендацій щодо створення умов для розвитку органічного виробництва в Україні).

Основні результати досліджень. Органічні продукти, вироблені з використанням природних речовин та натуральних методів виробництва, набувають все більшої популярності. Міжнародна федерація руху за органічне землеробство включає понад 130 представників країн світу. Розмір світового органічного ринку складає 62,9 млрд дол. США, за прогнозами, в 2020 р. він може досягнути 200–250 млрд дол. США. Щорічне зростання ринку в країнах Європи становить близько 10%. За даними дослідницької організації «Органічний монітор», 97% споживачів органічних продуктів проживають в США і Європі. Найбільшим є американський ринок – 31 млрд дол. США [13]. У табл. 1 наведено характеристику розвитку органічного виробництва окремих країн.

За даними FiBL (Дослідний інститут органічного сільського господарства, Швеція) та IFOAM (Міжнародна Федерація органічного сільськогосподарського руху), на кінець 2011 р. нараховувалось 162 країни з сертифікованим органічним сільським господарством; найбільшу загальну площу земель, зайнятих під органічне виробництво, мають Австралія (12 млн га), Аргентина (3,8 млн га), США (1,9 млн га); найбільшу частку земель, зайнятих органічним сільським господарством, мають Фолклендські Острови (35,9%), Ліхтенштейн (29,3%), Австрія (19,7%); найбільшу кількість органічних виробників мають Індія (547591), Уганда (188625), Мексика (169570); країнами-лідерами органічного ринку є США (21 млрд євро), Німеччина (6,6 млрд євро), Франція (3,7 млрд євро), а найбільше споживають органічної продукції в Швейцарії

(177,4 євро на душу населення), Данії (161,9 євро), Люксембурзі (134,3 євро) [3].

Таблиця 1. Показники розвитку органічного виробництва країн світу*

Країна	Показники розвитку органічного виробництва за 2010 р.
Нідерланди	Органічні сільськогосподарські угіддя – 53,950 га. Частка земельних угідь, відведених під органічне землеробство – 2,9%. Кількість органічних ферм – 1553 од. Продаж органічної продукції – 572 млн євро.
Франція	Органічні сільськогосподарські угіддя – 584000 га Частка в загальному обсязі сільськогосподарських угідь, зайнятих під органічне землеробство – 3,09%. Кількість органічних ферм – 13300 од. Частка органічних ферм – 4%. Обсяг ринку – 3400 млн євро.
Німеччина	Органічні сільськогосподарські угіддя – 1050000 га. Частка земельних угідь, відведених під органічне землеробство – 5,6%. Кількість органічних ферм – 23000 од. Обсяг ринку – 6000 млн євро.
США	Органічні сільськогосподарські угіддя – 190000 га. Обсяги продажів органічної продукції – 31,5 млрд дол. США. Кількість органічних ферм – 12941 од.
Іспанія	Органічні сільськогосподарські угіддя – 1,33 млн га. Кількість органічних ферм – 32195 од. Продаж органічної продукції – 965 млн євро.
Італія	Органічні сільськогосподарські угіддя – 1,1 млн га. Кількість органічних ферм – 42041 од. Продаж органічної продукції – 1720 млн євро.
Грузія	Органічні сільськогосподарські угіддя – 251 га. Кількість органічних ферм – 49 од.
Молдова	Органічні сільськогосподарські угіддя – 32102 га. Частка земельних угідь, відведених під органічне землеробство – 1,7%. Кількість органічних ферм – 210 од.
Україна	Органічні сільськогосподарські угіддя – 270226 га. Частка земельних угідь, відведених під органічне землеробство – 0,5%. Кількість органічних ферм – 142 од. (в 2013 р. їх кількість зросла до 220). Продаж органічної продукції – 5,1 млн євро.

* складено за даними [10–12; 16].

Органічний аграрний сектор надає країнам можливість зберегти і збагатити природний капітал через зниження викидів, створення поглиначів вуглецю, збереження органічної речовини в ґрунті та збільшення біорізноманіття. Так, суспільні блага органічного землеробства оцінюються в 40 дол. США на га/рік за рахунок скорочення викидів вуглецю і ще в 30 дол. США на га/рік – за рахунок підвищення біорізноманіття. Крім того, за допомогою усунення таких негативних зовнішніх ефектів, як ерозія ґрунту і забруднення пестицидами, органічне сільське господарство приносить економію в межах від 150–200 дол. США на га/рік в порівнянні з традиційним виробництвом. У цілому, користь, принесена органічним землеробством довкіллю, оцінюється в 220–270 дол. США на га/рік [12].

В Україні протягом останніх років завдяки значному потенціалу для виробництва органічної сільськогосподарської продукції, її експорту, споживання на внутрішньому ринку, досягнуто певних результатів з розвитку власного органічного виробництва. Про це свідчить динаміка зростання площ органічних сільськогосподарських угідь та кількості органічних господарств. Так, в 2012 р. країна зайняла 21-ше місце у рейтингу країн-виробників органічної продукції. Частка сертифікованих органічних площ у загальному обсязі сільськогосподарських угідь України складає майже 0,7%. При цьому Україна займає перше місце в східноєвропейському регіоні щодо сертифікованої площі органічної ріллі та спеціалізується переважно на виробництві зернових, зернобобових і олійних культур [14]. Показники розвитку органічного виробництва України наведено в табл. 2.

Таблиця 2. Показники розвитку органічного виробництва України*

Роки	Площа органічних сільськогосподарських угідь, га	Кількість органічних господарств, од.
2002	16449	31
2003	239542	69
2004	24000	70
2005	241980	72
2006	242034	80
2007	249872	92
2008	269984	118
2009	270193	121
2010	270226	142
2011	270320	155
2012	272850	164

* складено за даними [14].

Протягом 2013 р. виробники органічної продукції збільшили площі посівів органічних зернових культур для продажу на експорт. За перше півріччя 2014 р. через політичну та економічну кризу продаж органічної продукції в Україні зменшився більш ніж на 30% у порівнянні з аналогічним періодом минулого року, хоча до цього попит був стабільно високим.

Дослідження показали, що в Україні залишилось лише 4 невеликі регіони, де ґрунти ще не забруднені до небезпечних меж, і на них можливе виробництво органічної продукції рівня світових стандартів. Зокрема, це регіони:

- Північно-Полтавський, що включає більшу частину Полтавської області (за виключенням районів, які прилягають до міст Кременчука та Комсомольська), північно-західні райони Харківської області, південно-східні райони Сумської області, південно-східний регіон Чернігівської області, західні райони Київської і Черкаської областей (лівобережна частина);

- Вінницько-Прикарпатський, що тягнеться смугою близько 100 км завширшки, починаючи від м. Попільня Житомирської області до півночі Вінницької області у напрямку до м. Львів;

- Південно-Подільський, що включає невелику південно-східну частину Вінницької області, незначну південно-західну частину Кіровоградщини, північ Миколаївщини і північну половину Одеської області;

- Північної-Східно-Луганський, який включає Міловський і Ново-псковський райони Луганської області.

Більша частина сільськогосподарської продукції – зернові, олійні, бобові – виробляються у південних причорноморських областях, а також у центральних. Плодоовочеву продукцію вирощують переважно в західних областях України, а переробляють переважно у Закарпатті. У вищенаведених регіонах ведення органічного виробництва буде коштувати значно дешевше, ніж в регіонах із забрудненим ґрунтом та навколишнім середовищем.

З метою визначення перспектив розвитку органічної продукції нами було проведено опитування споживачів у великих, малих містах та сільській місцевості. Респондентам було запропоновано відповісти на ряд запитань щодо вживання та ставлення до органічної продукції. На рис. 1 та 2 наведено результати оцінки попиту на таку продукцію та мотивацію населення до її купівлі та споживання.

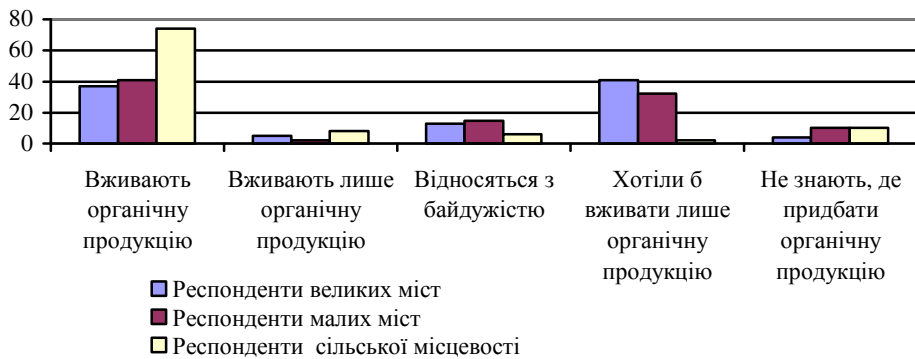

Рис. 1. Ставлення споживачів до органічної продукції, авторська розробка

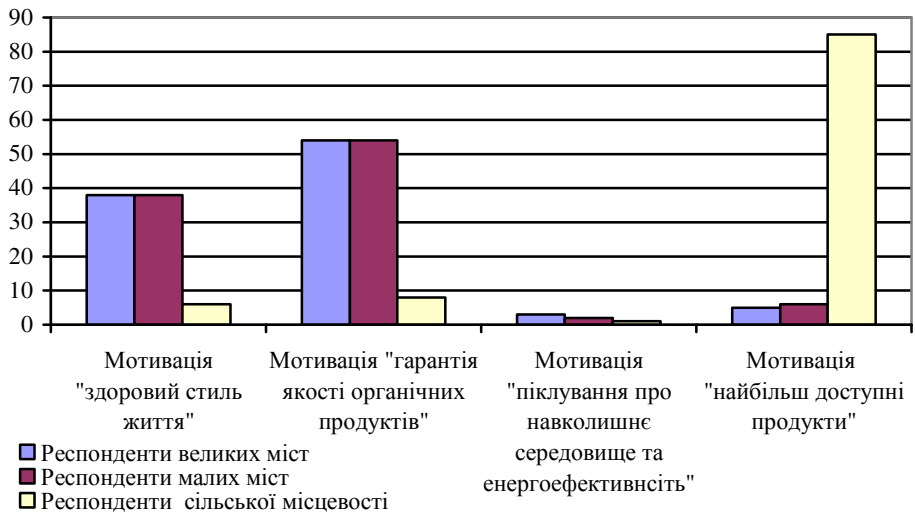

Рис. 2. Мотивація споживачів щодо придбання органічної продукції, авторська розробка

Опитування виявило, що більшість респондентів прирівнює органічні продукти до екологічно чистих та таких, що вирощені на присадибних ділянках. Зрозуміло, що це не зовсім коректно через певні особливості виробництва, сертифікації та відповідно якості органічних продуктів. Пояснення щодо сутності органічних продуктів вплинуло на результати опитування. Так, більше ніж 65% жителів міст не знають, де такі продукти продаються; понад 92% сільських жителів взагалі про них нічого не знають. Крім того, якщо мешканці міст вживають органічну продукцію задля здорового стилю життя, то більшість жителів сільської місцевості її вживають через нестачу коштів та відсутність пропозиції іншої продукції, за виключенням фермерів, що вирощують органічну продукцію та рекламують її за місцем проживання.

Опитування фермерів показало, що основним мотивом переходу до виробництва органічної продукції стало не збільшення прибутків за рахунок підвищення ціни на таку продукцію, а навпаки – зменшення видатків на хімічні добрива та засоби боротьби із шкідниками, відсутність грошей на паливно-мастильні матеріали тощо (рис. 3).

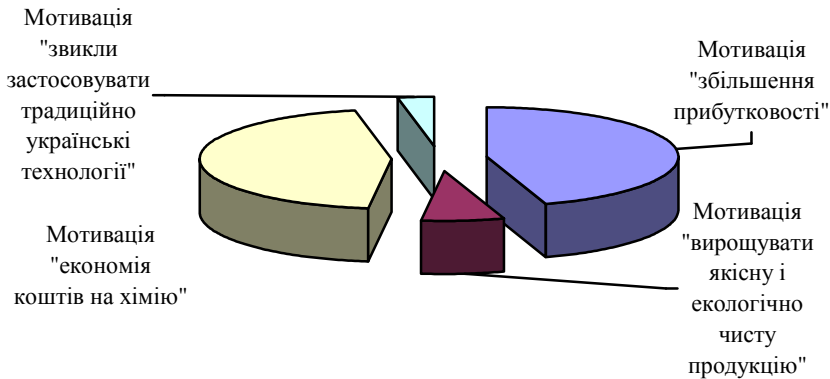

Рис. 3. Мотивація виробників органічної продукції, авторська розробка

Враховуючи останні події в країні та високу вартість хімікатів, можна очікувати на подальше зростання вимушених сільгоспвиробників органічної продукції.

На думку аграріїв, процес розвитку органічного виробництва в Україні пов'язаний з існуванням наступних проблем:

- збитковість господарств: через вимушений простій землі для її відновлення, надмірну кількість гризунів та шкідників;
- низька дохідність господарств через занижені закупівельні ціни комерційних посередників, які здебільшого отримують прибуток;
- складна, тривала та дорога процедура сертифікації земель;
- нестача знань та умінь щодо органічного землеробства, низька обізнаність щодо біотехнологій боротьби із шкідниками;
- нестача органічних добрив через низький рівень розвитку тваринництва.

До проблем, що заважають становленню та розвитку органічного виробництва, також слід віднести такі:

- відсутність відповідної законодавчої та нормативної бази для органічного виробництва та органічних продуктів;
- відсутність урядової стратегії та програми підтримки розвитку органічного виробництва;
- органічне виробництво не має функціонуючої державної системи контролю, яка була б акредитована на національному та міжнародному рівнях та охоплювала контроль як операторів органічного сектора, так і продукцію;
- слабка обізнаність виробників щодо специфіки органічного виробництва та населення – щодо сертифікованої органічної продукції та продуктів;
- наукові дослідження, освіта та надання консультацій стосовно органічного виробництва в Україні знаходяться на початковій стадії;
- інноваційна пасивність більшості виробників та управлінських структур;
- низький загальний рівень технологічної культури українських виробників сільськогосподарської продукції [8].

Зазначимо, що в Україні великі надії поклалися на прийняття Закону України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» [1]. У документі вказано, що в органічному виробництві має бути заборонено використання ГМО, похідних ГМО і продуктів, вироблених з ГМО, як харчових продуктів, кормів, технологічних добавок. Забороняється застосовувати хімічні препарати захисту рослин та добрив, іонізуючої радіації для обробки органічних харчових продуктів, кормів або сировини, яка використовується у органічних харчових продуктах чи кормах. При органічному виробництві дозволяється використовувати живі організми та методи механічного виробництва, живлення рослин здійснювати переважно через екосистему ґрунту.

Проте сам закон на галузь практично ніяк не впливає [5]. Він не передбачає розробку держпрограми з розвитку виробництва органічної продукції, а це означає, що аграрний сектор повинен буде розраховувати на власні ресурси, тому такий підхід не призведе до істотного зростання органічного ринку в Україні. Для того, щоб він посилив потенціал органічного виробництва в Україні, необхідно розробити низку нормативно-правових актів, стандартів і технологій, з урахуванням кліматичних і виробничих особливостей регіонів України. Європейська практика підтверджує, що тільки наявність ефективних економічних та інформаційних інструментів може мотивувати агропромисловий бізнес перейти від інтенсивного виробництва на органічні стандарти.

Вирішення вищезазначених проблем можливе за рахунок переходу до органік-орієнтованої моделі розвитку аграрного сектора України. Метою впровадження такої моделі є виробництво продукції, що не шкодить людині та не загрожує навколишньому середовищу, забезпечуючи при цьому приріст ВВП переважно через використання безпечних технологій та альтернативних енергетичних ресурсів.

Тому для динамічного та ефективного розвитку органічного виробництва в Україні необхідно:

- об'єднати зусилля всіх господарств, наукових та учбових закладів, переробних та інших підприємств та установ, зацікавлених у виробництві та поширенні здорової, безпечної для споживання продукції;

- поширювати культуру вирощування та споживання органічної продукції застосовуючи досвід високорозвинутих країн;
- сформуванню необхідного інституціонального середовища;
- на державному рівні прийняти відповідні підзаконні акти, що дозволять виробникам прозоро проходити процедуру органічної сертифікації не тільки за діючими міжнародними, але й за національними стандартами.

Може з'явитись думка, що впровадження органічного виробництва – це повернення назад, до тих технологій, якими користувались в минулому столітті. Проте це хибне враження. Розвиток органік-орієнтованої моделі неможливий без сучасних наукових досягнень в селекції рослин і тварин, ветеринарній медицині, біотехнологіях, зокрема, створення екологічно безпечних промислових біотехнологій та обладнання для виробництва і застосування в агробіоценозах препаратів біологічного захисту рослин [2]. Рушійними силами розвитку органік-орієнтованої моделі аграрного сектора є екологічні та соціальні проблеми: необхідність відновлення земельно-ресурсного потенціалу країни; підвищення рівня зайнятості сільського населення; всебічне піклування про здоров'я людини тощо.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Органічне сільське господарство може зіграти роль каталізатора в процесі переходу до «зеленої» економіки за допомогою поєднання фермерського та продовольчої сектора, а також створення робочих місць з більшою віддачею на трудову одиницю по всьому ланцюжку створення вартості. Воно може підвищити доходи і продовольчу безпеку в сільських місцевостях, створити сприятливі можливості для ділових інвестицій і збільшити внесок сільського господарства в національну економіку, серед іншого, за допомогою зниження цін на імпорт сировини, збільшення експорту органічних продуктів і зниження витрат суспільства на негативні зовнішні ефекти, спричинені промисловим фермерством.

Орієнтацію аграрного сектора на виробництво органічної продукції обирають високорозвинуті країни, основними причинами цього є розуміння важливості харчування «здоровою їжею», і як результат, підвищення попиту на екопродукцію; усвідомлення ролі людини в природному середовищі, завдяки цьому, всебічне піклування про природні ресурси; державна підтримка органічного землеробства, що призвело до зростання кількості екоферм та підприємств з виробництва екологічної продукції.

Органік-орієнтована модель має ґрунтуватися на стабільному законодавстві, розвинених ринкових відносинах, висококонкурентному середовищі. Для впровадження органік-орієнтованої моделі аграрного сектора необхідним є не декларативне, а реальне усвідомлення її суті та перспектив на найвищому рівні державного управління; формування стратегії розвитку; становлення інституційного середовища; готовність та можливість надати фінансову допомогу визначеним пріоритетам, а також формування органік-орієнтованої культури.

На сьогодні особливо актуальним є вивчення й узагальнення реальних механізмів підвищення рівня розвитку аграрних органік-орієнтованих виробництв. Основні управлінські рішення мають стосуватись формування цілісного законодавчого забезпечення з органічного сільськогосподарського вироб-

ництва, що відповідає міжнародним вимогам торгівлі; створення відповідної інфраструктури; розробки національних стандартів з органічного сільськогосподарського виробництва відповідно до міжнародних стандартів, підвищення інвестиційної й інноваційної привабливості галузі в цілому та органічного способу виробництва; розробки фінансового механізму стимулювання виробників органічної сільськогосподарської продукції.

1. Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини: Закон України від 03.09.2013 №425-VII // zakon.rada.gov.ua.
2. Буга Н., Кулік Н., Зуякова Л. Розвиток біологічного землеробства та забезпечення органічного виробництва сільськогосподарської продукції // Економіст. – 2014. – №2. – С. 27–30.
3. Віллер Х., Лерноуд Дж., Кільхер Л. Світ органічного сільського господарства. Статистика та тенденції 2013 року // fibl.org.
4. Головченко Н.М. Підвищення доходів виробників органічної продукції // Державна підтримка агросфери: еволюція, проблеми / За ред. д-ра екон. наук О.М. Бородіної; Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. – К.: Четверта хвиля, 2008. – С. 186–190.
5. Как государство будет контролировать качество органической продукции // delo.ua.
6. Кисиль В.І. Біологічне землеробство в Україні: проблеми і перспективи. – Харків: Штрих, 2000. – 161 с.
7. Кобець М.І. Органічне землеробство в контексті сталого розвитку // www.undp.org.ua.
8. Концепція державної Програми розвитку органічного виробництва в Україні // www.organic.com.ua.
9. Кузьменко О.Б. Органічне землеробство як фактор євроінтеграції України. // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – 2013. – №3. – С. 151–155.
10. Обзор органичного сектора Франции // ru.scribd.com.
11. Органическое земледелие – анализ ситуации в Казахстане и Германии // www.agrardialog-kaz.de.
12. Органическое сельское хозяйство: шаг стран Восточной Европы, Кавказа и Центральной Азии навстречу «зеленой» экономике // organic.ua.
13. Органік стандарт // www.organicstandard.com.ua.
14. Федерация органичного руху в Україні. Органік в Україні // organic.com.ua.
15. Шубравська О. Ринок органічної продукції та перспективи його розвитку в Україні // Економіка України. – 2008. – №1. – С. 53–61.
16. Як дослідження можуть прискорити розвиток органічного сектору // ru.scribd.com.
17. Яценко О.М., Завадська Ю.С. Світовий ринок органічної продукції: сучасний стан і перспективи розвитку // Екологічні, технологічні та соціально-економічні аспекти ефективного використання матеріальної бази АПК. – Львів: Нац. агроуніверситет, 2008. – С. 271–278.

Стаття надійшла до редакції 29.10.2014.